

ΕΚΕΙ ΠΟΥ ΟΙ ΤΕΧΝΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΟΥΝ

Τρίτη, 07 Μάιος 2013 10:45

ΑΡΘΡΑ

της Ανθούλας Δανιήλ

Είναι πολύ μεγάλο, γοητευτικό και ενδιαφέρον το θέμα των επιδράσεων και των διακειμενικών σχέσεων. Με άλλα λόγια η γόνιμη ανταπόκριση των Τεχνών μεταξύ τους που μπορεί να μετατρέψει ένα στίχο σε μουσική, σε καμπύλη αρχιτεκτονική, σε γραμμή αγγείου ή γυναικείου σώματος, σε ζωγραφιά. Άνετα μπορούν να κυκλοφορούν, να περπατούν και να χορεύουν ιδέες, στίχοι, μουσικές, ζωγραφιές, γλυπτά, αρχιτεκτονικά μέλη και κτίρια ολόκληρα. Όπως στο δέντρο της ζωής η μια γενιά γεννάει την επόμενη, ή αντίστροφα η μια γενιά κατάγεται από την προηγούμενη, έτσι και στις γενιές των Τεχνών υπάρχουν πρόγονοι και απόγονοι και έργα λογοτεχνικά, έργα ζωγραφικής και γλυπτικής, μουσικής και χορού που προέκυψαν από τους μύθους της αρχαίας ή της θρησκευτικής παράδοσης και ανανεωμένα επανέκαμψαν στην επικαιρότητα, άλλοτε πιστά και άλλοτε απομακρυσμένα από την προγονική επίδρασή τους. Αυτή η επίδραση είναι δηλωτική της συνομιλίας των έργων μεταξύ τους και ολοφάνερα διατυπώνεται στο στίχο του Γιώργου Σεφέρη «είναι παιδιά πολλών ανθρώπων τα λόγια μας» και όλων των Τεχνών τα επιτεύγματα.

Ο Όμηρος έγραψε τα έπη του, την *Ιλιάδα* και την *Οδύσσεια*, βασιζόμενος στην προφορική παράδοση. Ο μύθος του Οδυσσέα όμως έχει πολλές και ποικίλες παραλλαγές, πέραν εκείνης, της πιο γνωστής και επικρατέστερης που έχουμε διδαχτεί στο σχολείο. Κι έτσι μια μακρά αλυσίδα Οδυσσέων, που ξεκινάει από τον Όμηρο ή άλλο πρόγονο, διασχίζει τους αιώνες για να περάσει από τον Ντι Μπελέ, τον Τένισον, τον Καβάφη, τον Τζόις, τον Καζαντζάκη, τον Σινόπουλο και τόσους άλλους. Κι όσοι οι Οδυσσείς τόσες είναι οι «Ιθάκες» και τα καράβια που «βγήκαν στον πηγαϊμό» της!

Ήτοι, ο ομηρικός Οδυσσέας βασανισμένος από τις περιπέτειες, θέλει, επιτέλους, να γυρίσει στην Ιθάκη. Ο καβαφικός θεωρεί κέρδος το ταξίδι και δε βιάζεται να φτάσει στην Ιθάκη, παραπλήσιος και ο άλλος του Τένισον που δε θέλει να μείνει στην Ιθάκη και, μόλις έφτασε, ετοιμάζεται να ξαναφύγει. Ο Ντι Μπελέ θεωρεί ευτυχισμένον όποιον «έκανε το ταξίδι του Οδυσσέα» και παραπλήσιος προκύπτει και ο σεφερικός στο ποίημα «Πάνω σ' έναν ξένο στίχο». Τούτο δείχνει πως δεν είναι καθόλου απαραίτητο τα έργα να αποτελούν πιστή παραλλαγή το ένα του άλλου ούτε όμως και τα εμποδίζει τίποτε να είναι.

Οι τραγικοί και κωμικοί ποιητές π.χ. έγραψαν τα έργα τους αντλώντας από τα ομηρικά έπη, συχνά όμως πραγματεύονται το μύθο με διαφορετικό τρόπο. Έτσι, η *Ηλέκτρα* του Σοφοκλέους είναι διαφορετική από την *Ηλέκτρα* του Ευριπίδη, ή την *Ηλέκτρα* των *Χοηφόρων* του Αισχύλου, όπως διαφορετική είναι και η *Ελένη* του Ευριπίδη, η οποία απέχει πολύ από την Ελένη της Τροίας. Σ' αυτή την *Ελένη* έχει βασίσει και ο Σεφέρης τη δική του «Ελένη» και ο Ρίτσος έχει κι εκείνος μια δική του. Και πόσοι «Δον Κιχότες» δεν ξεκίνησαν από τον Θερβάντες και έκαναν το γύρο του κόσμου μέσα από ποικίλες παραλλαγές, φέρνοντας μαζί τους πάντοτε το σημάδι μιας φανεράς ή κρυφής επικοινωνίας με τον αιθεροβάμονα ιππότη;

Οι Τέχνες επικοινωνούν και γεννούν απογόνους οι οποίοι μπορεί να τους μοιάζουν ή να μην τους μοιάζουν. Ένα παράδειγμα μας δίνει το γλυπτό του Κωνσταντίνου Σεφερλή «Η Βόρειος

‘Ηπειρος», το οποίο έδωσε την αφορμή στην Κική Δημουλά να γράψει το ποίημα «Σημείο Αναγνωρίσεως». Κι ενώ το γλυπτό παρουσιάζει, με τη μορφή μιας αλυσοδεμένης γυναίκας, μια αλύτρωτη περιοχή της ελληνικής γης, η ποιήτρια προεξέτεινε τα δεσμά στη γυναίκα γενικώς. Ένα άλλο παράδειγμα μας δίνει η *Σονάτα υπό το σεληνόφως* του Μπετόβεν, ένα μουσικό έργο, η οποία έγινε αφορμή για τη *Σονάτα του σεληνόφωτος* του Ρίτσου, ένα σκηνικό-ποιητικό έργο.

Ο Στρατής Δούκας έχει γράψει την *Ιστορία ενός αιχμαλώτου*, η οποία αναφέρεται στα Μικρασιατικά. Στο λογοτεχνικό αυτό έργο ανταποκρίνεται ένα ζωγραφικό σχέδιο του Δημήτρη Μυταρά για την «Ιστορία ενός αιχμαλώτου». Το διήγημα του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη *Όνειρο στο κύμα* κέντρισε τον Γιώργο Κόρδη να ζωγραφίσει το νεαρό βοσκόπουλο στους βράχους και την ηρωίδα να λούζεται στη θάλασσα υπό το σεληνόφως, να αποδώσει, δηλαδή, εικαστικά τη σημαντικότερη σκηνή του έργου.

Ο Νίκος Εγγονόπουλος, ποιητής και ζωγράφος, γίνεται επίσης ο εκφραστής της ιδέας των δημιουργικών επιδράσεων ή αφορμήσεων με πολλά έργα του. *Η θυσία του ποιητή Ιάσωνος Κλεάνδρου εν Κομμαγηνή* συνομιλεί με το ποίημα του Καβάφη «Μελαγχολία του Ιάσωνος Κλεάνδρου ποιητού εν Κομμαγηνή 595 π.Χ.». Στο κέντρο της σύνθεσης του Εγγονόπουλου υπάρχει ένας βωμός μ’ ένα μαχαίρι πάνω του. Αλλά και το ποίημα του Καβάφη είχε αρχικό τίτλο «Το μαχαίρι», το οποίο βεβαίως αναφέρεται και στο ποίημα.

Ο Μανόλης Αναγνωστάκης με το ποίημα «Στον Ν.Ε... 1949», ανεξάρτητα από το ποιός είναι ο πραγματικός αποδέκτης, φαίνεται πως στέλνει απάντηση στο ποίημα του Νίκου Εγγονόπουλου «Ποίηση 1948», ενώ με το ποίημα «Νέοι της Σιδώνος, 1970 μ.Χ.» μεταφέρει στην εποχή του το ποίημα του Καβάφη «Νέοι της Σιδώνος, 400 μ.Χ.».

Τα κολάζ του Οδυσσέα Ελύτη έχουν ήδη θεωρηθεί μια άλλη οπτική της ποίησής του. Αλλά και στη «Μικρή πράσινη θάλασσα», για να δημιουργήσει το δικό του έργο, επιθυμεί την επικοινωνία με τα

Κομμάτια πέτρες τα λόγια των θεών

Κομμάτια πέτρες τ’ αποσπάσματα του Ηράκλειτου.

Το ποίημα του Ελύτη «Mozart: Romance, από το κοντσέρτο για πιάνο αρ. 20, KV.

466»¹ δηλώνει στον τίτλο την καταγωγή του και φανερώνει όλα τα παραστατικά του. Το ποίημα «Ωδή στον Πικασσό» όχι μόνο δείχνει τη σχέση του Ελύτη με τον μεγάλο ζωγράφο, σαν άνθρωπο, αλλά και με τη ζωγραφική του, όπως φαίνεται στους ακόλουθους στίχους:

Πάυλε Πικασσό αρπάζεις το θάνατο από τους καρπούς των χεριών

Και τον παλεύεις ωσάν ωραίο κι ευγενικό Μινώταυρο.

Ο Μινώταυρος με τη σειρά του μας ταξιδεύει στις σελίδες του υπερρεαλιστικού περιοδικού *Minotaure*, όπου μπορούμε να θαυμάσουμε σκίτσα του Πικασσό, καθώς και άλλων υπερρεαλιστών ζωγράφων. Κι ενώ ο λόγος είναι για τον Πικασσό, ο «Μινώταυρος» κάλλιστα μπορεί να γυρίσει στις ρίζες του, στη Μινωική Κρήτη και στο Λαβύρινθο, αλλά και στις υπέροχες τοιχογραφίες με τις ταυροκαθαψίες, όπου μια ακόμη ανταπόκριση των τεχνών μεταξύ τους έχει πραγματοποιηθεί.

Όταν ο Baudelaire έλεγε ότι «Les couleurs les parfumes et les sons ses reprints», υποστήριζε με τον τρόπο του ότι υπάρχουν δυναμικές ανταποκρίσεις ανάμεσα στα χρώματα, τα αρώματα και τους ήχους, και κατ’ επέκταση ανάμεσα στη ζωγραφική, τη μουσική και την ποίηση, καταργώντας τα σύνορα της μιας τέχνης από την άλλη. Κι εδώ ας αναφέρουμε το μυθιστόρημα *Variation* της Μαρίας Κοτοπούλη (Ιωλκός, 2010), όπου βρίσκει την πανηγυρική εφαρμογή του το θέμα των καλλιτεχνικών ανταποκρίσεων.

Μια άλλη σχέση μάς θυμίζει ο Paul Valery ο οποίος, διά στόματος Φαίδρου, υποστήριζε πως ο μικρός ναός που έχτισε για τον Ερμή «είναι η μαθηματική εικόνα μιας κόρης από την Κόρινθο, και της ευτυχισμένης αγάπης» τους και πως αυτός ο ναός «παρασταίνει πιστά τις ιδιαίτερες της αναλογίες»². Το πρότυπο που ενέπνευσε αυτόν το ναό είναι μια αληθινή κόρη! Αυτό κι αν είναι πληροφορία. Το άλμα είναι πολύ μεγάλο αλλά και πολύ γοητευτικό. Και μάλιστα μας πηγαινει κατευθείαν στον Γιώργο Σεφέρη, ο οποίος, ακολουθώντας την αντίστροφη πορεία από αυτήν του ομότεχνού του, έδωσε στην *Ελένη* του, για την οποία μιλήσαμε πιο πάνω, τις αναλογίες μιας Καρυάτιδας.

Ο Γιώργης Παυλόπουλος, με αφορμή το αέτωμα του μουσείου της Ολυμπίας, έγραψε το ποίημα «Το άγαλμα και ο τεχνίτης», όπου το άγαλμα, η «Δηιδάμεια», κατεβαίνει από το αέτωμα και ο τεχνίτης, κρυμμένος στα σκοτεινά του μουσείου, μόλις φύγουν οι τουρίστες, αρχίζει να ερωτοτροπεί μαζί της. Ο Σεφέρης, ανταποκρινόμενος στον Παυλόπουλο, έγραψε το ποίημα «Ολυμπία, Κ' ΑΙ. Μ.Χ.». Τους στίχους που ακολουθούν:

*Η Δεσποινίς Πίτυς ονειρεύτηκε την αυγή
πως την κοιμούνται ένας Λάπιθος κι αφού τη χάρηκε
ξανάγινε άγαλμα σε κάποια στέγη...*

μπορούμε άνετα να τους δούμε ως χιουμοριστική απάντηση του Σεφέρη στον Παυλόπουλο. Σήμερα το remake, για παράδειγμα, γνωστό από τον κινηματογράφο, δεν είναι άλλο από τη σύγχρονη έκδοση μιας παλιότερης επιτυχίας, της οποίας ο μύθος προκαλεί το ενδιαφέρον του νεότερου δημιουργού. Σε χρόνια απώτερα ανάγεται ο μύθος του Πυγμαλίωνα, του βασιλιά της Πάφου, που ερωτεύτηκε τη Γαλάτεια, ένα άγαλμα από ελεφαντόδοντο, το οποίο με τη βοήθεια της Αφροδίτης μεταμορφώθηκε σε γυναίκα. Η *Γαλάτεια* έγινε στη συνέχεια τραγωδία από τον Σπυριδώνα Βασιλειάδη (19ος αι.), αλλά πήρε στοιχεία και από το δημοτικό τραγούδι «Η άπιστη γυναίκα». Σε νεότερα χρόνια ο Τζορτζ Μπέρναρντ Σο έγραψε έναν δικό του *Πυγμαλίωνα*, στον οποίο βασισμένος ο Τζορτζ Κιούκορ γράφει το μιούζικαλ *Ωραία μου Κυρία*, με τον Ρεξ Χαρισον και την Όντρεϊ Χέμπορν. Στο έργο ο νέος Πυγμαλίων είναι ένας καθηγητής γλωσσολογίας ο οποίος μεταμορφώνει μια αγράμματη, λαϊκή ανθοπώλιδα, την Ελαίζα Ντούλιτλ, σε λαίδη. Νεότερη προσαρμογή στα καθ' ημάς αποτελεί η σχεδόν πρόσφατη *Pretty woman*, με την Τζούλια Ρόμπερτς και τον Ρίτσαρντ Γκιρ. Δεν είναι μακριά από το μύθο και το έργο *Εκπαιδεύοντας τη Ρίτα*, όπου μια αγράμματη, αλλά φανατική για γράμματα κομμώτρια αναβαθμίζεται τόσο, ώστε να δίνει παραδείγματα ζωής στον καθηγητή της στο Πανεπιστήμιο, Μάικλ Κέιν.

Γνωστότατο το παράδειγμα του «Αλέξη Ζορμπά» του Νίκου Καζαντζάκη, που έγινε κινηματογραφικός ήρωας του Μιχάλη Κακογιάννη, μουσικός του Μίκη Θεοδωράκη και χορευτικός, όχι μόνο από το πασίγνωστο, πλέον, συρτάκι, αλλά με το μπαλέτο που παρουσιάστηκε από επιφανείς καλλιτέχνες του είδους, στην Ελλάδα (στο Ηρώδειο) και στο εξωτερικό. Αλλά και *Το πουλί της φωτιάς* σε μουσική του Στραβίνσκι έγινε μπαλέτο που χόρευε ο Νιζίνσκι. Για τον Νιζίνσκι έγραψε ποίημα ο Σεφέρης που αγαπούσε τη μουσική του Στραβίνσκι. Τον θεατρικό μονόλογο από το ποίημα «Ηρωδιάδα» του Mallarmé μελοποίησε ο Hindemith, και στη συνέχεια έγινε μπαλέτο που χόρευε η Martha Graham. Κόρη της «Ηρωδιάδας» ήταν η «Σαλώμη», που είναι και έργο του Όσκαρ Ουάιλντ, στο οποίο στηρίχτηκε το μουσικό έργο του Ρίχαρντ Στράους. Αλλά και η Σαλώμη, μπαλέτο του Κάρλος Σάουρα που απολαύσαμε στο Ηρώδειο με την Αϊντα Γκομέζ, στον Όσκαρ Ουάιλντ βασίζεται. Στο *Μπολερό* του Ravel στηρίχτηκε το μπαλέτο του Μορίς Μπεζάρ, που χόρευε στα Ηλύσια Πεδία στο Παρίσι, ο Χόρχε Ντον, ο πρώτος χορευτής του, για να δείξει ότι η τέχνη συμφιλιώνει τους λαούς³. Ο Mallarmé επίσης έγραψε το ποίημα «Το απομεινέρο ενός Φαύνου» (*L' après-midi d'un faune*), από το οποίο επηρεασμένος, αφενός μεν ο Claude Debussy συνέθεσε το ομώνυμο πρελούτιό του, αφετέρου ο Σεφέρης το ποιήμα-παρωδία, «Το απομεινέρο ενός φαύλου»⁴. Κάπως παρόμοιας πλοκής φαίνεται ότι είναι το ποίημα «Αμοργός» του Νίκου Γκάτσου, το οποίο βασίζεται σε ένα μανιάντικο μοιρολόι, αποσπάσματα του οποίου μελοποίησε ο Μάνος Χατζιδάκις. Αλλά και εκείνο το δημοτικό, «ευτού που κίνησες να πας στο μακρινό ταξίδι»⁵, έγινε αφορμή για το πολύ ωραίο τραγούδι, *για ποιο ταξίδι κίνησες να πας να με θυμάσαι και να μ' αγαπάς*, που τραγούδησε η Μελίνα και, σαν μοιρολόι, της το τραγούδησε ο αθηναϊκός λαός την ημέρα της κηδείας της. Το μυαλό μας εύκολα πάει στους ποιητές Σεφέρη, Ρίτσο, Ελύτη, που μελοποιήθηκαν από τον Μίκη Θεοδωράκη και τραγουδήθηκαν από τον ελληνικό λαό. Στον Μίκη Θεοδωράκη ανήκει επίσης το μπαλέτο «Του νεκρού αδελφού», με θέμα τον Εμφύλιο, το οποίο αντλεί από τη γνωστή παραλογή, αλλά και πολλά γνωστά μας ποιήματα και τραγούδια. Αφορμή για ένα έργο τέχνης δίνει σ' έναν καλλιτέχνη όχι μόνο ο μύθος αλλά και η ίδια η ζωή. Έτσι, ο Νίκος Καζαντζάκης έγραψε έργα παίρνοντας αφορμή από αληθινά πρόσωπα, όπως ο *Χριστόφορος Κολόμβος* και ο *Κωνσταντίνος Παλαιολόγος*. Ο «Πρωτομάστορας» του μας θυμίζει την παραλογή «Του γιοφυριού της Άρτας», που έγινε όπερα από τον Μανόλη

Καλομοίρη και στις μέρες μας μεταμορφώθηκε σε γεφύρι της Ποίησης από τον Στάθη Κουτσούνη⁶.

Όμως η εκδρομή στον κόσμο των ανταποκρίσεων είναι γοητευτική και τελειωμό δεν έχει.

1 Βλ. *Τα Ετεροθαλή*, σελ. 31.

2 Πολ Βαλερί, *Ευπαλίνος ή ο Αρχιτέκτων*, πρόλογος Άγγελου Σικελιανού, μετ. Έλλης Λαμπρίδη, Άγρα, 1988, σελ. 36.

3 Πρβ. την κινηματογραφική ταινία του Κλοντ Λελούς *Οι μεν και οι δε*.

4 Γιώργου Σεφέρη, *Τετράδιο Γυμνασμάτων, Β'*, σελ. 48.

5 Βλ. Νικολάου Πολίτη, *Δημοτικά τραγούδια, Εκλογαί*, τραγούδι Νο 185.

6 Βλ. Στάθη Κουτσούνη, *Η τρομοκρατία της ομορφιάς*, «του Γιοφυριού της Ποίησης», εκδ. Μεταίχμιο, 2004.